

Література

1. Ажпюк Б.М. Англійські фразологізми з власноіменним компонентом // Мовознавство. – 1984 - № 6.
2. Алексеев Ф.Я. Стилистическая информация языкового знака // Филологические науки. – 1982. - № 1.
3. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка – Москва, 1990.
4. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. – Москва, 1974.
5. Звегинцев В.А. Семасиология. – Москва, 1975
6. Кутуза Н. Епоніми як елементи рекламного тексту // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету – Вип. 37 – Серія: Філологічні науки. – Кіровоград, 2001.
7. Лингвистический энциклопедический словарь. – Москва. 1990.
8. Отин Е.С. Типология коннотативных ономов и их производных // Українська пропріальна лексика. – К., 2000.
9. Степанов Ю.С. Имена. Предикаты. Предложения. Семантическая грамматика – Москва. 1981.
10. Сукаленко Н.І. Про конотаційно-оцінний аспект мовної діяльності людини // Мовознавство. - 1985. - № 2.
11. Шаховский В.И. К типологии коннотации // Аспекты лексического значения – Воронеж. 1982

Інна Демешко (Кіровоград)

ЯВИЩЕ ТРАНСОНІМІЗАЦІЇ В ПРОПРІАЛЬНІЙ ЛЕКСИЦІ ПІВНІЧНО-СХІДНОГО ПОЛІССЯ

The peculiarities of interaction of the Ukrainian North-Eastern Polisia hydro-onym parallelism is considered in the publication, the homonymical onyms character is pointed out. The derivative semantics and etymology of hydronym and onym is investigated.

Кожна пропріальна назва має свою мотивацію, тому для вивчення принципів номінації оніма, необхідно встановити критерії мотивованості назв, їх словотвірну семантику та етимологію. Досліджуючи мотивацію гідронімів та ойконімів необхідно враховувати відмінні риси при мотивації апеллятивних і пропріальних лексем. Виникнення оніма може відбутися шляхом онімізації апеллятива, трансонімізації, залозичення пропріальної лексеми з шпної мови. Таким чином, пропріальна номінація реалізується шляхом присвоєння одиничним об'єктам найменувань, які індивідуалізують ці об'єкти в ряду однотипних

Питання взаємодії гідронімії та ойконімії давно вже привертас увагу дослідників. Цьому присвячені праці Є. Черняхівської, Є. Отіна, О. Вільконя, Й.Бальчиконіса, А. Непокупного, Ф. Сольмсена, Я. Рудницького, С. Грабця, Л.Гумецької, Ю. Карпенка, О. Стрижака, В. Топорова й О. Трубочова. Питання гідронімно-ойконімних взаємозв'язків порушувалися і в працях М. Худапа, М.Демчук, Т. Поляруш, О. Купчинського, Я. Пури, Я. Редьки, М. Габорака, М.Юрківа. Дослідження цього питання знаходимо у статті Л. Масенко, присвяченій взаємодії між онімами вказаних класів на матеріалі басейну Південного Бугу. Вона зазначає, що визначення хронологічної послідовності у виникненні генетично пов'язаних гідронімів та ойконімів зводиться до трьох критеріїв. 1) послідовності фіксацій назв у джерелах; 2) лексико-семантичного аналізу назв; 3) словотвірної структури назв [6 33]

Вивчення ойконімного паралелізму певного регіону і встановлення його етимологізації на сучасному етапі виступає необхідною умовою встановлення принципів і вступності номінації. Так, Д. Бучко під принципом номінації розуміє основний напрямок реалізації зв'язку слова з означуваною рсалиєю, вказуючи, що принципи номінації визначаються в першу чергу екстралінгвальними факторами (типом об'єкта, особливостями та ознаками денотата), соціально-економічними, політичними та культурними умовами [1: 12]. Ономастикон певного регіону завжди зазнає впливу екстралінгвальних і лінгвальних чинників. Гідроніми й ойконіми виступають результатом різних часових фаз номінації з характерною просторовою локалізацією. Тому для встановлення критеріїв мотивованості в ономастиці необхідно дослідити питання етимології онімів, їх словотвірну семантику. До розв'язання цієї проблеми найближче підійшов Є. Отін, який зазначав, що для вирішення питання напрямку словотвірного імпульсу при контактному переносі назв необхідно враховувати як лексико-семантичні, так і формально-граматичні ознаки імені для визначення характеру топонімії і форманта. Є. Отін увів два типи переходу "гідронім - ойконім" (Г→О) (найпоширеніший тип) і "ойконім - гідронім" (О→Г), останній має два різновиди метонімії: 1) безпосередній, перехід ойконіма у гідронім без зміни його форми (О→Г), 2) перехід (О→Г) з іррадіацією, що передує топонімічному зрушенню, тобто доручення чи зміна форманта, який належить до ономастичного поля ойконіма [8: 197]. Є. Отін також виділяє два типи двоступінчастих перенесень назв і менш продуктивний триступінчастий контактний перенос [8, 199–200].

Л. Зеленько, досліджуючи хронологічну динаміку причорноморської гідронімії, зазначає, що слов'янська гідронімія XVIII ст. майже повністю відапелативна, у XIX ст. широко поширюються відантропонімічні утворення із суфіксом *-ов-* (*-ев-*), а характерною рисою гідронімії XX ст. виступає зростання відойконімних похідних [3: 33].

Наведене спостереження підтверджується матеріалами південно-східного Поділля. Із 1617 зафіксованих ойконімів цього регіону 83 (близько 5.13%) становлять гідронімно-ойконімні пари. Характерно, що найпродуктивнішим типом є суфіксальні гідронімно-ойконімні моделі.

Відсутність фіксації деяких топонімів або пізня їх фіксація в історичних пам'ятках не дає чіткої картини при визначенні первинності гідроніма чи ойконіма. Тому при визначенні первинності чи вторинності гідроніма у гідронімно-ойконімній моделі може бути семантичний критерій. При однойменності онімів напрямок трансонімізації можна визначати, враховуючи мотиваційні ознаки гідронімів і ойконімів. Так, для назв гідронімного походження характерна мотивованість гідрографічними термінами, це переважно гідрооб'єкти, для яких характерне означення за кольором, смаком чи температурою води, характером течії тощо: р. *Рудівка* (ліва притока *Переводу* (бас. Дніпра) > с. *Рудівка* (Прилуцький район), р. *Рудка* (1) ліва притока *Остра* (бас. Дніпра); 2) прит. *Удаю* (бас. Дніпра) > с. *Рудка* (Чернігівський район), р. *Синя'ва* (прит. *Дягової* (бас. Дніпра) > с. *Синя'вка* (Менський район), р. *Срібнянка* (права прит. *Лисогору*) > с. *Срібне* (Срібнянський район), р. *Солонівка* (права прит. *Тятиви* (бас. Дніпра) > с. *Солонівка* (Городнянський район), р. *Озеря'нка* (ліва прит. *Лисогору* (бас. Дніпра) > *Озеря'ни* (Варвинський район). Гідронім *Рудка* утворився від *Руда* не на топонімному рівні, а на апелативному, оскільки в подільських і поліських говорах поширений апелатив *рудка* "іржаве болото, болото" [9: 85], "мокра, заболочена низина" [12: 200].

Тип переходу "ойконім - гідронім" належить до непродуктивних і характерний для невеликих річок: р. *Степанівка* (ліва притока *Лосинівки* (бас. Дніпра) < с. *Степанівка* (Борзнянський район), р. *Сиволож* (ліва притока *Загорівки* (бас. Дніпра) < с. *Сиволож* (Борзнянський район). Ойконім уперше згадується у II-й пол. XVII ст., р. *Хоробір* (права притока *Десни*) < літописне м. *Хоробор*. Відомі декілька спроб локалізації *Хоробора*, однак найбільш прийнятним є твердження дослідників Ю.С. Виноградського та І.І. Єдомахи, які м. *Хоробор* ототожнюють з Макошинським городищем, розміщеним на південно-східній

околиці смт *Макішине* Менського району, на мисі правого берега р. Десни, в гирлі її приток *Хоробор* і *Бобрик*, береги яких утворюють городищенський мис [13: 839].

Топооб'єкти *Березівка*, *Вільшанка* теж відідронімного походження, оскільки так називали невеликі потоки, які брали початок або протікали через березовий, вільховий ліс або зарості.

Варто зазначити, що не завжди словотворчий засіб дає можливість встановити первинність чи вторинність генетично споріднених гідронімів і ойконімів без додаткового дослідження фіксацій в історичних документах.

Назва міста *Борзна* (Борзнянський район) походить від гідроніма, оскільки місто розташоване на р. *Борзенці*. Наприкінці XV ст. на місці зруйнованого татарами поселення (назва його невідома), виник хутір *Селище* відапелятивного походження. Сучасна назва ойконіма згадується 1633 р. Гідронім, ймовірно, утворений від давньоруського *борз*, *борза* “швидка, швидкоплинна”, за допомогою суфікса *-енк(а)*.

Сучасне місто *Бахмач* Бахмацького району уперше згадується в Іпатіївському літописі під 1147 р. За походженням – це посесив на *j(ь) від антропоніма Бохмать // Бахмагь (тюрк. форма імені Mähmäd “Магомед”) Апелятив *бахмать* – “низькороский кінь” походить від татар *рахл ат* < перс. *rehn* “широкий, великий” і тюрк. *ат* “кінь” [4: 24; 101: 137].

Ойконім *Вільшина* (Ічнянський район) відомий з першої пол. XVI ст., село *Вільшане* (Сосницький район) вперше згадується 1754 р.; річка *Вільшанка* 1) Права притока *Лисогору* (бас. Дніпра) 2) Права притока *Сможу* (бас. Дніпра). Наведені ойконіми відгідронімного походження, а гідронім, у свою чергу походить від апелятива, пор. *отшина* “вільховий ліс”, *отшиняк* “ліс” [12: 205].

Населений пункт *Вовчок* (Козелецький район) вперше згадується 1746 р. Ойконім походить від гідроніма *Вовчок* (ліва притока *Десни* (бас. Дніпра)).

Ойконім *Вересоч* (Куликівський район) уперше згадується в 1654 р. Походить від гідроніма *Версоч* (ліва притока *Десни* (бас. Дніпра)).

В ономастивоні північно-східного Поділля найпродуктивнішою є гідронімно-ойконімна модель на *-івк(а)* (9, 10,8%), яка характеризується відносно пізніми утвореннями XV – XVI ст. Необхідно зазначити, що назви річок цього регіону утворилися внаслідок гідронімізації ойконімів. Значна частина поселень відантропонімного походження, тому такі гідроніми утворювалися на основі коінверсії.

Населений пункт *Ільмівка* (Городнянський район) уперше згадується в 1730 р. Його назва походить від антропоніма *Ільм (пор. *ільм* – “в'яз, берест” [9 II :198]). Формант *-ів*, сполучаючись з антропонімними основами, творить назви з посесивним значенням, тому ойконіми є первинними стосовно гідронімів: с. *Андріївка* (Ічнянський район) > р. *Андріївка* (приг. річки *Удай*), с. *Карпівка* (Козелецький, Срібнянський райони) > р. *Карпівка* (ліва притока *Терюхи* (бас. Дніпра), с. *Парафіївка* (Ічнянський район) > р. *Парафіївка* (прит. *Сможу* (бас. Дніпра)). Таким чином, однойменні гідроніми виступають деривагами другого рівня словотворення, оскільки виникли внаслідок трансонімізації назв поселень на річки, які через них протікали.

Населений пункт *Десна* (Козелецький район) засновано в 1960 р. Ойконім походить від однойменного гідроніма. Існує кілька гіпотез походжень гідроніма [4: 50]. Найбільш прийнятною є та, за якою гідронім *Десна* походить з і.-е. *dei, di- “яскраво блищати, світити” з іран. елементом *-си-* (<-сн-), що є спільним для гідронімів *Десна*, *Снов*, *Встесна*, *Перетесна*.

Сучасне м. *Носівка* (Носівський район) фіксується у Іпатіївському літописі (Носовь) під 1147 р. У XV ст. відоме під назвою *Носове*. В.П. Нерознак зазначає, що цей ойконім утворено від топооснови *Нос-* і суфікса присвійності *-овь* [7: 125].

В основі назви могло бути слово *нос* із топографічним значенням. Пор. рос. *нос* – “земля, берег, що виходить у воду, декілька підвищень”, “мис”, “коса, гривка” [2 II: 572].

Найбільш прийнятною можливістю пояснення стимології гідроніма *Носівка* (Носовочка), ліва притока Остра, від м. *Носівка*.

У першій половині XIII ст. вперше згадується ойконім *Ріботин* (Коропський район). Названий ойконім, очевидно, походить від гідроніма *Ріботин*, ліва притока Десни, що тече на території Коропського району, пор. *ріботин* "рибне озеро" (Коропський район) [11: 238].

Узагальнюючи теоретичні засади досліджень гідронімно-ойконімного характеру, необхідно зазначити, що оніми характеризують у першу чергу водні об'єкти, а посесивні оніми належать до секундарних гідронімних утворень, вказуючи на первинність назв населених пунктів відантропонімного походження. Наявність омонімів у межах одного класу – топонімів пояснюється тим, що повторювані назви являють собою ті морфологічні і семантичні моделі, які на певному історичному етапі найсприятливіші для населення.

При розгляді словотвірної структури гідроніма й ойконіма наявність суфікса вказує на вторинність назви. Аналіз гідронімів та ойконімів на *-ин (-ин(е))* дозволив зробити висновок, що вказані гідроніми є вторинними за походженням, утворені лексико-семантичним способом від суміжних назв населених пунктів.

Дослідження гідронімно-ойконімного паралелізму північно-східного Полісся України дозволяє стверджувати, що гідро-ойкономастикон названого регіону сформувався на слов'янському мовному ґрунті з вкрапленням інценовних елементів. Трансонімаційний імпульс у гідронімно-ойконімній моделі встановлюється на основі принципів і способів номінації, семантики топонімів та словотвірної структури.

Література

1. Бучко Д.Г. Зв'язок типу географічного об'єкта з принципом і способом його номінації // Ономастика східних слов'ян. Тези доповідей наукового семінару. – К.: Лексикон, 1996 – С. 12–13.
2. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. – М.: Русский язык, 1979. – 779 с.
3. Зеленько Л.П. Хронологическая динамика причерноморской гидронимии // Давньоруська ономастична спадщина в східнослов'янських мовах. – К.: Наук. думка, 1986. – С. 30–34.
4. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / Відп. ред. О.С. Стрижак. – К.: Наук. думка, 1985 – 256 с.
5. Історія міст і сіл Української РСР: Чернігівська область. – К.: УРЕ, 1972 – 780 с.
6. Масенко Л.Т. Проблеми взаємодії гідронімії та ойконімії (на матеріалі басейну Південного Буцу) // Мовознавство – 1972. – №1 – С. 32–36.
7. Нерознак – Нерознак В.П. Названия древнерусских городов. – М.: Наука, 1983 – 208 с.
8. Отин Е.С. Избранные работы. Топонимическая метонимия (вид связи "гидроним – ойконим"). – Донецк: Донецчина, 1997. – С. 195–208.
9. Словарь украинского языка / Под ред. Б.Д. Гринченка. – В 4-х т. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958.
10. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / Под ред. и с предисловием проф. Б.А. Ларина. Изд. второе. – В 4-х томах. – М.: Прогресс, 1986.
11. Черепанова Е.А. Микротопонимия Чернигово-Сумского Полесья. – Сумы, 1984. – 458 с.
12. Черепанова Е.А. Народная географическая терминология Чернигово-Сумского Полесья. – Сумы, 1984. – 274 с.
13. Чернігівщина: Енциклопедичний довідник / За ред. А.В. Кудрицького. – К.: УРЕ, 1990 – 1008 с.
14. Этимологический словарь славянских языков / Под ред. О.Н. Трубачова. – Вып. 2 – М.: Наука, 1975.